

УДК 316.346.32-053.9

Підтримання соціальних контактів як соціокультурний прояв соціального залучення старшої вікової групи в Україні

Т.В. ГРИШИНА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна,
E-mail: lozanko@ukr.net

Авторське резюме

Стаття присвячена аналізу підтримання соціальних контактів старшої вікової групи, що досліджується в контексті соціального залучення групи до основного потоку суспільного життя. Сучасна соціологічна наука вивчає соціальне залучення як багатомірний процес, що передбачає множинність проявів – громадсько-політичні, економічні та соціокультурні. До соціокультурних проявів соціального залучення належать прояви соціально-дозвілдової участі та прояви підтримання соціальних контактів. Досвід попередніх досліджень доводить, що соціальні контакти є джерелом як моральної, так і матеріальної підтримки. Регулярне спілкування через приєднання до ширших соціальних мереж здатне вберегти від соціального відторгнення.

У статті представлені результати комплексного соціологічного дослідження – була застосована комбінація кількісної (аналіз даних Європейського соціального дослідження, ESS, 4 хвиля, 2010/11 рр.) та якісної методології (авторське дослідження, здійснене методом глибинного інтерв'ю в м. Києві). Емпіричний об'єкт дослідження – вікова група осіб 60 років та старше років. Емпіричний аналіз підтримання соціальних контактів враховує як обсяг (частота контактів), так і якість соціальних контактів (наявність можливостей для отримання матеріальної допомоги та моральної підтримки), що підтримуються старшою віковою групою.

Результати дослідження продемонстрували, що численні соціальні контакти старшої вікової групи виступають більшою мірою ресурсом моральної підтримки, однак слабо конвертуються в ресурси матеріальної підтримки в українському суспільстві.

Ключові слова: соціальне залучення, множинні прояви соціального залучення, соціальні контакти, старша вікова група.

Maintaining social contacts as a socio cultural manifestation of social inclusion of senior age group in Ukraine

T.V. GRISHYNA

Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: lozanko@ukr.net

Abstract

The paper focuses on analyze of maintaining social contacts of senior age group. Social contacts maintaining is investigated in terms of social inclusion to the social mainstream. Current sociological science examines social inclusion as multidimensional process which possesses different manifestation – political, economic and sociocultural dimensions. Sociocultural manifestation consists of social participation and maintaining social contacts. Previous research experience demonstrates that social contacts are important source of moral and material supports. Permanent communication (as joining to the social networks) is able to protect from social exclusion.

Results of complex sociological research are highlighted in the paper – combination of quantitative (analyze of European Social Survey data, the ESS, 2010/11) and qualitative (original study based on in-depth interview conducted in Kiev) approaches was applied. Empirical object of research is age group of persons 60 years and older. Both volume (the number of contacts) and quality (opportunities for financial assistance and moral support) of social contacts, which are maintained by senior age group, are considered during the study.

The results demonstrated various social contacts of senior age group mostly provide the moral support. Yet they are very difficult converted to material resources in Ukraine.

Key word: social inclusion, multidimensional social inclusion, senior age group, social contacts.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиріч Україна перебуває у загальносвітовому тренді постаріння населення, що акцентує увагу наукової спільноти на проблемах дослідження старшої вікової групи – її самопочуття, соціального становища, а також соціального залучення до основного потоку суспільного життя. Одним із

важливих проявів дослідження соціального залучення старшої групи є збереження та підтримання соціальних контактів.

Актуальність даної проблематики зумовлена об'єктивними причинами соціо-демографічної ситуації в Україні – посилення гендерної диференціації з віком та суттєва кількість однаків

© Т.В. Гришина, 2014

у старшому віці. Так, станом на 2012 р. лише третина населення вікової групи 60 р. і старше представлена чоловічою статтю (приблизно 35 % з 9,6 млн. осіб) [7, с. 14]. Такі суттєві диспропорції у статевому складі населення позначаються на сімейному житті як основному осередку підтримання соціальних контактів: у 2011 р. 51,3 % людей віком від 65 р. не мали шлюбного партнера [8, с. 58]. Насамперед це стосується жінок, для яких вищі шанси втрати шлюбного партнера (у зв'язку з високою смертністю чоловіків) та суттєво нижчі шанси на повторне одруження. Так, за розрахунками експертів, коефіцієнт повторного одруження для вікової групи 60 р. і старше становить 12 % для чоловіків та 1,5 % для жінок [9, с. 83–84].

Метою дослідження є аналіз підтримання соціальних контактів старшої вікової групи. Як відомо, під старшою віковою групою мається на увазі соціальна група, різноманітна за мірою володіння основними структурними й культурними ресурсами, проте як така, що сприймається рештою суспільства як гомогенна; з її представниками асоціюються певні соціо-рольові очікування з боку оточуючих, шаблони «правильної поведінки», стереотипи сприйняття тощо. Як хронологічний «маркер» було обрано вік 60 р. і старше, що відповідає офіційному пенсійному віку в Україні, а отже, з ним пов'язані певні очікування стосовно представників даного віку. Крім того, подібна межа відкриває можливості до застосування та порівняння результатів дослідження з даними офіційної статистики [1, с. 92–93].

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз підтримання соціальних контактів нами здійснюватиметься в контексті вивчення та пояснення процесу соціального залучення як багатомірного процесу участі соціальної групи в суспільному житті, а також доступу до основних структурних ресурсів. Багатомірність передбачає наступні прояви соціального залучення: економічні, громадсько-політичні та соціокультурні. Соціально-культурні прояви – це прояви підтримання соціальних контактів та соціально-дозвольної участі. З цієї точки зору підтримання соціальних контактів передбачає врахування як їх обсягу, так і якості як різновиду соціального капіталу, який визначає наявність можливостей для спілкування та отримання неформальної допомоги у разі потреби [2, с. 84–85]. Врахування релятивного компоненту соціального залучення як процесу підтримання соціальних зв'язків передбачає, що соціальні мережі здатні надавати моральну та матеріальну підтримку своїм членам, уберігаючи їх від соціального відторгнення. Так, досліджуючи соціальне відторгнення старшої вікової групи, російські автори аргументують, що дохід нижчий за медіанний не гарантує миттєвого відторгнення від суспільства. Соціальні зв'язки є способами пошуку альтернативних форм соціального залучення навіть за невисоких доходів [5, с. 4]. Крім джерела неформальної підтримки, підтримання соціальних контактів

через регулярне спілкування здатне формувати суб'єктивне почуття залучення та вберегти від почуття самотності. Саме тому підтримання соціальних контактів є особливо актуальним для старшої вікової групи, яких громадська думка, згідно з визначенням А. Смолькіна, називає «мисливцями за спілкуванням». Останнє пов'язане зі сприйняттям людей старшого віку як групи з низьким соціальним статусом, спілкування з якими є марнуванням часу та потребує швидкого переривання контакту [6, с. 116].

Грунтуючись на іноземному досвіді дослідження та наявних у масиві даних змінних, емпіричний аналіз підтримання соціальних контактів здійснювався через вивчення як обсягу (частота контактів не менше декількох разів протягом місяця), так і якості соціальних контактів (наявність можливостей для отримання матеріальної допомоги та моральної підтримки), що підтримуються старшою віковою групою. Так, Т. Шарф та А. Сміт вивчали підтримання соціальних контактів з іншими представниками суспільства в контексті соціального відторгнення старшої вікової групи шляхом вимірювання рівня спілкування як наживо, так і по телефону з родичами, друзями, сусідами. Крім об'єктивного виміру підтримання соціальних контактів, до уваги брався й суб'єктивний вимір, а саме відчуття самотності, почуття відсутності інтимної прихильності, душевної порожнечі тощо [11, р. 171–173].

Виклад основного матеріалу. Як базу для емпіричного аналізу було застосовано результати Європейського соціального дослідження (ESS, 4 хвиля, 2010/11 рр.) [12]. Загальний обсяг вибірки склав 703 респонденти (60 р. і старше). Кількісний аналіз даних був доповнений авторським якісним соціологічним дослідженням. Якісне дослідження було здійснено методом глибинних інтерв'ю. Загальна кількість реалізованих інтерв'ю – 12. Цільова аудиторія: чоловіки та жінки (50 / 50) віком 60 р. і старше з рівномірним розподілом за освітою та статусом зайнятості. Географія дослідження – м. Київ та передмістя. Загалом аналіз частоти соціальних контактів в Україні продемонстрував високі результати: 71,2 % опитаних осіб старшого віку можна віднести до групи соціально залучених за даним показником (спілкуються декілька разів протягом місяця та частіше). Таким чином, формально рівень підтримання соціальних контактів та відповідно соціального залучення є доволі високим, якщо порівнювати його, наприклад, з рівнем соціального залучення старшої вікової групи за економічними проявами [3, с. 51–52]. Водночас якість подібних регулярних соціальних контактів, а саме їхня різноманітність, потенціал до надання моральної та матеріальної підтримки є доволі суперечливими.

Якість соціальних контактів вимірювалася наступним чином:

- можливості для отримання моральної підтримки – наявність близької людини, з якою можна поговорити про особисті речі;

• можливості для отримання матеріальної допомоги.

Отримані результати засвідчили високий рівень нематеріального параметру якості соціальних контактів – 70,3 % опитаних мають близьку людину. Однак значення матеріального параметру є вкрай низьким – лише 32,2 % мають можливість здобути матеріальну підтримку у разі необхідності. Таким чином, для старшої вікової групи в Україні, що характеризується недостатнім рівнем матеріального забезпечення (суб'єктивні та об'єктивні показники матеріального доходу), численні соціальні контакти не є джерелом неформальної допомоги та матеріальної підтримки. Специфіку характеру підтримання соціальних контактів старшою віковою групою також було розкрито за допомогою якісного дослідження. Так, результати глибинних інтерв'ю засвідчили, що з віком скорочується структура контактів – на перший план виходить спілкування з родиною, рідше із сусідами. Друзі та колеги відходять на другий план. Основні причини переважання сімейного спілкування полягають у наступному. По-перше, пенсіонери здебільшого ведуть пасивний спосіб життя, їхні пересування обмежені районом найближчого проживання, дачею. По-друге, друзі починають іти з життя, що сприймається особливо болюче старшою віковою групою. Так, одна з респонденток зазначила: «В основному з друзями – це телефонні розмови, тому що у багатьох проблеми зі здоров'ям. Та й вік уже такий, що більше часу потребує родина, а на зустрічі з друзями вже немає часу. Вони залишилися в молодості, в минулому...» (Жінка, 73 р.). Саме тому важливим є наявність шлюбного партнера, близької людини в старості як основного джерела регулярного спілкування. Так, у старшому віці у випадку одноосібного проживання або проживання удвох спілкування має епізодичний ситуативний характер. Превалює спілкування із членами своєї сім'ї. Здебільшого себе проявляють дві стратегії спілкування з родиною:

• зустріч з особливої нагоди – святкування основних подій (День народження, Новий рік, Пасха тощо);

• спілкування з онуками молодшого віку на регулярній основі (по буднях, раз на тиждень, тривалий період часу впродовж літніх канікул).

На основі якісного дослідження було зафіксовано існування та прийняття старшою віковою групою соціо-рольового очікування щодо необхідності надавати допомогу у вихованні онуків (фізичну, моральну та матеріальну). Як зазначає Н. Паніна, ще в передпенсійному віці людина

постає перед вибором: продовжувати працювати або вийти на пенсію. Тобто формуються певні очікування стосовно свого майбутнього. Проте ця дилема постає не лише перед людьми певного віку, а й перед членами їхніх родин. Останні, враховуючи умови життя, інтереси та орієнтації, формують власні соціо-рольові очікування стосовно цього. Співпадіння або неспівпадіння таких очікувань впливає на характер взаємовідносин між членами сім'ї [4, с. 284]. Серед опитаних одне з чільних місць у структурі вільного часу людей старшого віку – це спілкування з онуками, спільне відвідування закладів культури (театри, музеї тощо) та ін. Так, піклування про онуків сприймається як основний моральний обов'язок старшого покоління – засвоєння соціо-рольових очікувань з боку суспільства. Ось одна з типових відповідей щодо цього: «Я вважаю, якщо є вільний час, і людина не егоїстична, то вона завжди приділяє його онукам» (Жінка, 65 р.). За результатами якісного дослідження були виділені наступні бар'єри соціального залучення, що виявилися досить очікуваними: фінансові можливості (особливо гостро стоять на заваді туризму – бажана культурна практика старшої вікової групи), стан здоров'я та особиста пасивність, небажання брати участь у подібних заходах, навіть у випадку їх безкоштовності. На противагу, запорукою успішного соціально-культурного залучення також є регулярна суспільно-значуща зайнятість (не обов'язково оплачувана), що формує психологічне почуття затребуваності, забезпечує включення до ширших соціальних мереж. Д. Гордон та інші доводять, що зайнятість є не лише джерелом постійного доходу, а й суттєвим фактором розширення та підтримання соціальних контактів [10, р. 54-56]. Відповідно відбувається регулярне спілкування та різноманітне активне дозвілля.

Висновки. Отже, зважаючи на проблему низького матеріального забезпечення старшої вікової групи в Україні, ми очікували, що соціально-культурне залучення через соціальний капітал відіграватиме компенсаторну функцію для старшої вікової групи. Проте численні соціальні контакти групи є більшою мірою ресурсом моральної підтримки та подолання самотності, однак слабо конвертуються в ресурси матеріальної підтримки в українському суспільстві. Понад те, люди старшого віку, незважаючи на їхній відносно низький матеріальний стан, залишаються скоріше донорами, аніж реципієнтами для членів їхніх родин, поширеними залишаються патерналістські відносини в сім'ях (особливо стосовно онуків).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гришина Т.В. Матеріальне забезпечення процесу соціального включення людей старшого віку в Україні [Текст] / Т.В. Гришина // Соціологічні студії: науково-практичний журнал – 2013. – № 2 (3). – С. 89-93.
2. Гришина Т.В. Познавательный потенциал стратегий исследования социального включения (на примере старшей возрастной группы) [Текст] / Т.В. Гришина // Научный потенциал. – 2013. – № 3 (12). – С. 84-89.
3. Гришина Т.В. Соціологічні підходи до виділення старшої вікової групи [Текст] / Т.В. Гришина //

- Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць. – 2013. – №20. – С. 44-52.
4. Панина Н.В. Старшее поколение в современной семье [Текст] / Н.В. Панина // Избранные труды по социологии. – Т.2. – 2008. – 307 с. – С. 284-303.
5. Сапонов Д.И. Социальная эксклюзия пожилых: к разработке модели измерения [Текст] / Д.И. Сапонов, А.А. Смолькин // Мониторинг общественного мнения. – 2012. – № 5 (111). – С. 83-94.
6. Смолькин А.А. Парадоксы отношения к пожилым людям в современной России [Текст] / А.А. Смолькин // Социологический журнал. – 2008. – №3. – С. 106-121.
7. Соціальний захист населення України [Таблиці]: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – С. 119.
8. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [Таблиці]: Статистичний збірник. – Державна служба статистики України, 2012. – 81 с.
9. Україна: десять років після Мадриду (стан реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння в Україні у 2007-2011 рр.) [Текст] – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2011. – 131 с.
10. Gordon D. Poverty and social exclusion in Britain [Text] / D. Gordon, R. Levitas, Ch. Pantazis, D. Patsios, S. Payne, P. Townsend, L. Adelman, K. Ashworth, S. Middleton, J. Bradshaw, J. Williams. – Joseph Rowntree Foundation 2000.
11. Scharf T. Older People in Urban Neighbourhoods: Addressing the Risk of Social Exclusion in Later Life / T. Scharf, A.E. Smith // Phillipson C. Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Perspectives / C. Phillipson, G. Allan, D. Morgan. – Ashgate Publishing Ltd, 2003. – P. 162-179.
12. The European Social Survey. Regime to access: www.europeansocialsurvey.org. (Accessed: May, 10, 2014)

Стаття надійшла до редакції 26.08.2014

REFERENCES:

1. Gryshyna T. Materialnoe obespechenie protsessy sotsialnogo vklyucheniya lyudey starshego vozrasta v Ukraine (The material providing of the process of social inclusion of senior age group in the Ukrainian society). *Sotsiologichni studiyi: naukovopraktychniy zhurnal*, 2013, no. 2 (3), pp. 89-93.
2. Gryshyna T. Poznavatelnyy potentsial strategiy issledovaniya sotsialnogo vklyucheniya (na primere starshyey vozrastnoy gruppy) (Cognitive potential of study strategies of social inclusion (illustrated the older age group)). *Nauchnyy potentsial*, 2013, no. 3 (12), pp. 84-89.
3. Gryshyna T. Sotsiologichni pidhodi do vidilennya starshoyi vikovoyi grupy (Sociological approaches for senior age group differentiation). *Aktualni problemi sotsiologiyi, psihologiyi, pedagogiki: zbirnik naukovih prats*, 2013, no. 20, pp. 44-52.
4. Panina N. Starshee pokolenie v sovremennoy seme (Old generation in contemporary family). *Izbrannyye trudyy po sotsiologii*, 2008, Vol.2, pp. 284-303.
5. Saponov D., Smolkin A. Sotsialnaya eksklyuziya pozhiyih: k razrabotke modeli izmereniya (Social exclusion of elderly: model of measurement developing). *Monitoring obshchestvennogo mneniya*, 2012, no. 5 (111), pp. 83-94.
6. Smolkin A. Paradoxyi otnosheniya k pozhiyim lyudyam v sovremennoy Rossii (Paradoxes of relationship with elderly people in contemporary Russia). *Sotsiologicheskyy zhurnal*, 2008, no. 3, pp. 106-121.
7. Sotsialnyy zahist naselennya Ukrayini (Social protection of Ukrainian population). *Statistichnyy zbirnik*. Kiev, Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini, 2012, 119 p.
8. Sotsialno-demografichni harakteristiki domogospodarstv Ukrayini u 2012 rotsi (za danimi vibirkovogo obstezhennya umov zhittya domogospodarstv Ukrayini) (Social-demographic characteristics of Ukrainian households in 2012). *Statistichnyy zbirnik*. Kiev, Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini, 2012, 81 p.
9. Ukrayina: desyat rokiv pislya Madridu (stan realizatsiyi Madridskogo mizhnarodnogo planu diy z pitan starinnya v Ukrayini u 2007-2011 rr.) (Ukraine: 10 years after the Madrid). Kiev, Institut demografiyi ta sotsialnih doslidzhen imeni M. V. Ptuhu NAN Ukrayini, 2011, 131 p.
10. Gordon D., Levitas R., Pantazis Ch., Patsios D., Payne S., Townsend P., Adelman L., Ashworth K., Middleton S., Bradshaw J., Williams J. Poverty and social exclusion in Britain. Joseph Rowntree Foundation 2000. Regime to access: <http://www.jrf.org.uk/publications/poverty-and-social-exclusion-britain> (Accessed: May, 10, 2014)
11. Scharf T., Smith A.E. Older People in Urban Neighbourhoods: Addressing the Risk of Social Exclusion in Later Life // in C. Phillipson, G. Allan, D. Morgan. Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Perspectives. Ashgate Publishing Ltd, 2003, pp. 162-179.
12. The European Social Survey. Regime to access: www.europeansocialsurvey.org. (Accessed: May, 10, 2014).

Гришина Тетяна Володимирівна – магістр
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Адреса: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: lozanko@ukr.net

Gryshyna Tatyana Vladimirovna – master
Taras Shevchenko national university of Kyiv
Address: 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01033
E-mail: lozanko@ukr.net